

УДК 738:7.071.1]:94(100)(477.53-22)"1941/1945"

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2025-1-20>

Кульбака Ольга,
аспірантка кафедри історії України,
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка
olgakulbaka93@gmail.com
ORCID ID: 0009-0004-5850-8269

ПОВСЯКДЕННЯ ОПІШНЯНСЬКИХ ГОНЧАРІВ У ПЕРІОД НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (1941–1945 рр.)

У статті здійснено комплексний аналіз та систематизацію відомостей про особливості побутового й професійного життя опішнянських гончарів у період німецько-радянської війни. Превалювальними методами дослідження є порівняльно-історичний (виявлення та зіставлення долі й трудових шляхів різних людей упродовж одного хронологічного періоду), структурно-функціональний аналіз (формування та категоризація обраної хронології на різні етапи: мобілізація, участь в активних бойових діях, життя в окупації), діахронно-синхронний метод (розгляд періоду в його зв'язку із сучасністю).

У статті на основі архівних матеріалів Національного архіву українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства, досліджень провідних українських керамологів, спогадів колишніх працівників артілей проаналізовано особливості повсякденного життя гончарів одного з найбільших гончарних осередків України – селища Опішня (Полтавщина) – під час німецько-радянської війни, а також висвітлено їхню роль у розвитку української культури, збереженні традицій гончарного ремесла в умовах збройного конфлікту. Дослідження засвідчує, що, попри численні випробування, майстри продовжували свою професійну діяльність або ж відновлювали її одразу після завершення окупації, демонструючи стійкість духу та відданість традиційному ремеслу й народному мистецтву.

Висвітлення в статті повсякденного життя опішнянських гончарів під час німецько-радянської війни не лише підкреслює історичну значущість гончарства, а й демонструє його важливість для збереження національної ідентичності українців. У сучасному контексті приклад збереження цього промислу навіть у найскладніших умовах воєнної агресії постає важливим досвідом для переосмислення й адаптації до тяжкого сучасного повсякдення за умов рашистської війни проти України.

Ключові слова: гончарі, німецько-радянська війна, мобілізація, Опішня, остарбайтер, повсякдення, реміснична практика, традиційне гончарство, УРСР.

Німецько-радянська війна була наймасштабнішим збройним конфліктом, який значною мірою відбувався на території України у ХХ столітті, як за кількістю учасників, так і за чисельністю втрачених життів. Її вивченню присвячено значний масив наукових публікацій. Але лише невелика частина з них розглядає питання повсякдення цивільного населення, яке опинилося й мусило жити в окупації, а також його мобілізації до Червоної армії. Наразі не існує жодного дослідження, що дало б змогу повною мірою дізнатися про буденне життя опішнянських гончарів у роки німецько-радянської війни.

Наукових досліджень, які б висвітлювали буденне життя гончарів Опішні впродовж аналізованого періоду, обмаль. Частково цієї теми торкалися автори книг, присвячених окремим персоналіям або ж вивченню діяльності гончарних закладів Опішні. Зокрема, у 1994 р. побачила світ книга народознавця Володимира Качкана «Жива глина» (Качкан В., 1994), у якій, окрім іншого, автор висвітлює питання повсякдення майстрів, зокрема в період німецько-радянської війни. Із сучасних розвідок, що стосуються порушеної теми, варто виокремити монографії керамологів Віктора Міщанина (Міщанин В., 2013; Міщанин В., 2019) та Людмили Меткої (Метка Л., 2019; Метка Л., 2024), у яких проаналізовано окремі аспекти біографій опішнянських гончарів, певною мірою торкаючись і питань їх повсякдення в часи німецько-радянської війни.

Вагоме значення для характеристики повсякденного життя гончарів Опішні в період німецько-радянської війни мають мемуари й листування, матеріали «усної історії», що містять інформацію про внутрішні переживання майстрів, їх ставлення до подій того часу, а також про побут в окупації та армії. До джерельної бази дослідження увійшли мемуари гончаря Трохима Демченка, присвячені частково й подіям німецько-радянської війни, у яких він серед інших деталей висвітлив реалії повсякдення солдатів¹. Важливі факти згадує у своїх листах до дружини й гончар-військовий Іван Сердюк². Значний внесок у всеосяжне розуміння предмета дослідження роблять спогади колишніх примусових робітників Третього рейху, зафіксовані керамологами під час польових експедицій³. Ця інформація нині зберігається в Національному архіві українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства.

Метою статті є аналіз і систематизація відомостей про побут та професійну діяльність опішнянських гончарів у період німецько-радянської війни.

Радянська влада активно готувалася до повномасштабної війни з нацистською Німеччиною. Навесні 1941 р. розпочалася прихована мобілізація (доукомплектація) військових частин Червоної армії у зв'язку з нібито навчальними зборами запасу. Мобілізовані передислоковувалися ближче до західного кордону СРСР. Поступово там також почали розгортати тил та госпітальну базу (Мельтюхов М., 2008). Серед тих, хто потрапив у списки осіб на доукомплектування, були й опішнянські гончарі.

Так, Івана Багрія (1911–1941) війна застала у військових таборах під Львовом, куди його мобілізували з гончарного цеху будівельного заводу в м. Єрван (Вірменська РСР) у квітні 1941 р. Згодом він брав участь у Львівсько-Луцькій оборонній операції (22.06–01.07.1941). З війни не повернувся. У джерелах наводяться різні роки його смерті. Керамологиня Олена Клименко, за спогадами Марії Омеляненко, сестри гончаря, зафіксувала, що майстер загинув у перші ж дні війни⁴. Дослідниця життєвого й творчого шляху її чоловіка – Василя Омеляненка – Людмила Метка, спираючись на інформацію, зазначену в Книзі пам'яті України⁵, вказала інший рік смерті Івана Багрія – 1943 р. (Метка Л., 2024, с. 45). З документа, копія якого зберігається в НАУГ, дізнаємося, що хоча «датою вибуття» наводиться 1943 р., письмовий зв'язок з Іваном Багрієм обірвався ще в 1941 р. Того ж року його встанне бачили товариші – у бою під Львовом⁶.

Гончар Іван Сердюк (1909–1943/1944?) був військовим командиром у відставці, але щороку їздив на перепідготовку на полігоні в с. Яреськи (Полтавщина). З 1939 р. він уже самостійно навчав новобранців. У березні 1941 р. Іван Сердюк закінчив 20-денні курси ПСО (Повітряне спостереження та оповіщення) та ППХО (Протиповітряна та хімічна оборона) при Укрхудожпромсоюзу в Києві, а в травні 1941 р. його вкотре призвали на збори. Вони мали тривати 45 діб, але 22 червня 1941 р. почалася німецько-радянська війна, й Івана Сердюка вдома більше ніколи не бачили (Міщанин В., 2021, с. 587). Майстер мріяв повернутися до роботи в артілі «Художній керамік», у якій працював після військової служби, але з початком війни його одразу забрали на фронт, про що він повідомив дружину в листі (Яценко О., 2021, с. 548). Наприкінці липня 1941 р. гончар отримав поранення й до вересня того року перебував на лікуванні в с. Нікольський Тамбовської обл. (Російська Федерація). Достеменно невідомо, коли загинув Іван Сердюк. Донька майстра Марія свідчила, що він пропав безвісти в боях за Білорусь у грудні 1943 р.

¹ Національний архів українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства (далі – НАУГ НМЗУГ). Ф. 4. Оп. 1. Од. зб. 1. Арк. 31–56.

² НАУГ НМЗУГ. Ф. 1. Оп. 3. Од. зб. 248. Арк. 2, 5–1.

³ НАУГ НМЗУГ. Ф. 1. Оп. 7. Од. зб. 237. Арк. 2; НАУГ НМЗУГ. Ф. 1. Оп. 7. Од. зб. 206. Арк. 3.

⁴ Спогади Омеляненко Марії Юхимівни (1921–2004). Опішне, Полтавщина. 13.08.1991. Польові матеріали Олени Клименко.

⁵ *Книга Пам'яті України. Полтавська обл.: Т. 4. Диканський район, Зіньківський район, Карлівський район.* Полтава 1996. С. 315.

⁶ НАУГ НМЗУГ. Ф. 1. Оп. 3. Од. зб. 432. Арк. 20.

(Міщанин В., 2021, с. 592). Натомість у «Книзі пам'яті України» про Івана Сердюка подано інформацію про його загибель у грудні 1944 р.⁷

У травні 1941 р. до Червоної армії було мобілізовано й завідувача виробництва артілі «Художній керамік», гончаря Хому Сакуна (1901–1943). Він брав участь у боях на білоруському напрямку. Загинув 31 січня 1943 р., похований у с. Карабаєво Тверської обл. (Російська Федерація)⁸.

У зв'язку з нападом нацистської Німеччини на Радянський Союз, Указом Президії Верховної Ради СРСР було оголошено загальну мобілізацію. 23 червня 1941 р. на території Київського, Харківського (до його складу входив Опішнянський районний військовий комісаріат) та Одеського військових округів почався призов військовозобов'язаних чоловіків віком від 23 до 36 років. За час війни Україною прокотилося дві хвилі мобілізації: перша збіглася в часі з оборонними боями (23 червня 1941 – серпень 1942), друга – з проведенням наступальних операцій (1943–1945) (Рибченко Л., 2010, с. 303–304). В Опішні гончарі, як і представники інших професій, в екстреному порядку були мобілізовані до дійсної армії.

Про події перших днів війни чи не найбільше написав у своїх рукописних спогадах опішнянський гончар та скульптор Трохим Демченко (1912–1985): «Того двадцять другого червня сорок першого року після короткого повідомлення по радіо про внезапний напад німецьких загарбників на нашу країну, я як і інші військово зобов'язані в шість годин ранку з'явився в Опішнянський райвійськомат, де вже було багато людей. За столом сиділи райвоєнком Кучерявий, секретарь райкому партії Куліков, тоді я його вперше побачив якогось сурово зхвильованого. Мобілізованим видавали повістки і направляли в тодішній будинок культури, куди йшли військовозобов'язані в повній готовності для відправки у воєнську частину а після на фронт. За ними йшли плачучи жінки на плечіх несли мішки, за ними тяглися плачучи діти. На вулицях Опішні було багатолюдно. З заходу на схід по вул. Заливчого йшли військові, їхали машини, підводи, між багатопрохожими людьми була якась незвичайність. Йшли мовчки»⁹ (збережено мову першоджерела – О. К.).

Трохим Демченко потрапив у першу хвилю мобілізації та воював до жовтня 1942 р. Після другого поранення був визнаний обмежено придатним до військової служби, на фронт не повернувся й служив парторгом кулеметного батальйону військової частини 51030, пунктом дислокації якої було м. Бобруйськ (Білорусь)¹⁰. До Опішні він повернувся в січні 1946 р. Був нагороджений орденом Вітчизняної війни I ступеня та медалями «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.» і «За відвагу»¹¹.

1941 р. також був мобілізований опішнянський гончар Терентій Дяченко (1907–1977). Незабаром він потрапив у німецький полон і перебував у концентраційному таборі в Кременчуці. Дружина майстра через підкуп змогла домовитися про його звільнення з лікарем, що працював у цьому шталазі. Так гончар опинився в Опішні, де й перебував до звільнення селища від окупантів. 1943 р. він потрапив у штрафний батальйон через ухилення від участі в бойових діях. Згодом Терентій Дяченко форсував Дніпро, отримав тяжке поранення в спину та став інвалідом (Пошивайло С., 2021, с. 307).

Гончар-цегельник і посудник Павло Головань (1908–1982), якого в 1930-х роках було репресовано й вислано до Казахстану за відмову від входження до «колективного господарства», потрапив на фронт у 1942 р. у складі штрафного батальйону. У боях отримав поранення правої руки, унаслідок чого в майстра паралізувало декілька пальців. Згодом потрапив у німецький полон, але зміг утекти й повернутися до Опішні в 1943 р. Незважаючи на травму, удома він

⁷ Книга Пам'яті України. Полтавська обл.: Т. 4... С. 344.

⁸ НАУГ НМЗУГ. Ф. 1. Оп. 3. Од. зб. 431. Арк. 5, 7.

⁹ НАУГ НМЗУГ. Ф. 1. Оп. 3. Од. зб. 425. Арк. 52.

¹⁰ НАУГ НМЗУГ. Ф. 1. Оп. 3. Од. зб. 426. Арк. 40.

¹¹ НАУГ НМЗУГ. Ф. 1. Оп. 3. Од. зб. 432. Арк. 1–5.

продовжив гончарювання: виготовляв лише літрові горщики, бо більші не міг витягнути. Свою продукцію пішки розносив по селах¹².

Наприкінці 1942 р. Червоній армії критично бракувало людей. Тож 1943 р. радянське командування видало спеціальну директиву про необхідність ширшого використання такого джерела поповнення військ, як мобілізація військовозобов'язаних із щойно визволених районів. Одразу після звільнення Опішні від німецьких загарбників у числі інших новобранців до Червоної армії забрали й місцевих гончарів. Зокрема, восени 1943 р. на фронт потрапив гончар Йосип Мареха (1897–1982). Був тричі поранений, за зразкове виконання бойових завдань і виявлену доблесть та мужність нагороджений орденом «Червона Зірка»¹³.

Тоді ж був мобілізований і гончар-посудник Гаврило Пошивайло (1909–1991). Він служив санінструктором стрілецької роти 2 мотострілецького батальйону 53 мотострілецької бригади. Був поранений, контужений. За хоробрість, виявлену в боях, гончар нагороджений орденами «Червона Зірка» та «Вітчизняної війни II ступеня», медаллю «За відвагу»¹⁴.

Незважаючи на страшні події німецько-радянської війни, важкі бої, поранення, гончарі не забували й про улюблену справу. Під час звільнення Угорщини від німецьких окупантів опішнянський майстер, старший лейтенант Іван Головань (1914–1991) в одному з місцевих творчих центрів показав, як він гончарює, і вразив тамтешніх митців своєю майстерністю. Йому запропонували залишитись у країні та працювати, але чоловік вирішив повернутися до рідного селища¹⁵. Івана Голованя нагороджено орденом «Вітчизняної війни I ступеня», медаллю «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.»¹⁶.

Гончар Іван Білик (1910–1999) також під час війни не втрачав нагоди поліпити з глини. Перебуваючи в Сочинському військовому госпіталі на лікуванні й реабілітації, до його рук потрапив цей матеріал. Майстер відразу почав створювати традиційні народні іграшки: різних баранчиків, качечок, коників. Своєму лікарю в дарунок Іван Білик залишив кілька з них, а також «Трьох богатирів» та «Лева». Працівникам медзакладу гончар виготовив сувеніри, а вони на знак вдячності дали майстру одяг, продукти та гроші. З війни гончар повернувся, маючи майже 400 карбованців (Чечель Ж., 2014, с. 851). Гончаря мобілізували до війська 23 вересня 1943 р. після звільнення селища від німецьких окупантів. Від відправки на фронт не врятувало навіть те, що Іван Білик був знятий з військового обліку через поранення, отримане під час служби в армії. Гончар брав участь у форсуванні Дніпра, деякий час вважався загиблим. Дружина навіть отримала повідомлення про безповоротну втрату¹⁷. За героїзм, виявлений у боротьбі з німецькими загарбниками, був нагороджений орденом «Червона Зірка» та медаллю «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.»¹⁸.

Гончар Степан Коломієць (1909–1994), відомий в Опішні не лише своїми творчими талантами, а й організаторськими здібностями, з 1941 р. воював на фронтах німецько-радянської війни. Був санітаром санітарного взводу 1 стрілецького батальйону 1261 стрілецького полку. 1943 р. під час відпустки після поранення разом із Федором Хлоном відновлював роботу опішнянської артіль «Червоний гончар» після деокупації Опішні, а потім знову повернувся до участі в бойових діях. Нагороджений орденом «Червона Зірка» та медалями «За відвагу» та «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.»¹⁹. Степан Коломієць пригадував, що коли повертався з війни, привіз величезну брилу свинцю, щоб використати її для

¹² НАУГ НМЗУГ. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 95. Арк. 98.

¹³ НАУГ НМЗУГ. Ф. 1. Оп. 3. Од. зб. 431. Арк. 1.

¹⁴ НАУГ НМЗУГ. Ф. 1. Оп. 3. Од. зб. 432. Арк. 9–11, 14.

¹⁵ Приватний архів Олени Клименко. Опішня, Полтавщина. 11. 09. 1991; 28. 10. 1998; 31. 10. 2005.

¹⁶ НАУГ НМЗУГ. Ф. 1. Оп. 3. Од. зб. 431. Арк. 9.

¹⁷ НАУГ НМЗУГ. Ф. 1. Оп. 3. Од. зб. 430. Арк. 2.

¹⁸ НАУГ НМЗУГ. Ф. 1. Оп. 3. Од. зб. 430. Арк. 3.

¹⁹ НАУГ НМЗУГ. Ф. 1. Оп. 3. Од. зб. 432. Арк. 16–19.

виготовлення свинцевої поливи для глиняних виробів. Натомість інші солдати везли трофейні побутові речі²⁰.

Із 6 жовтня 1941 р. до 19 вересня 1943 р. Опішня була окупована німецькими військами. Під керівництвом гончаря-цегельника Іларіона Гладиревського (1889–1960) місцева артіль «Художній керамік» продовжила функціонувати як Опішнянський керамічний завод Полтавського обласного промислового управління. На ньому виготовляли переважно тарілки, миски, глечики, вази. Частиною виготовленої продукції розпоряджалася німецька окупаційна влада, а решта залишалася Райспоживспілці (Міщанин В., 2013, с. 222). 1942 р. по всій території України розпочалося вивезення населення (переважно юнаків і дівчат 1922–1925 р. н., придатних до фізичної праці) на примусові роботи до Німеччини. Андрій Сидоренко (1891–1967), технічний керівник заводу упродовж 1942–1943 рр., з метою запобігання депортації молоді організував навчання гончарній справі на виробництві з подальшим працевлаштуванням. Опішнянський гончар Василь Слободський (1926–2013) пригадував, що орієнтовно в липні 1943 р. в селищі оголосили про набір 40 учнів на Опішнянський керамічний завод (Метка Л., 2019, с. 374). Завдяки Андрію Сидоренку двічі вдалося уникнути вивезення працівників заводу й лише на третій раз 15 осіб насильно змушені були залишити селище (Міщанин В., 2013, с. 206). Одним із них був відомий опішнянський гончар Василь Біляк (1924–1995). Його вивезено на примусові роботи до Німеччини в травні 1943 р. З невідомих причин гончар невдовзі потрапив до концтабору Заксенхаузен (Оранієнбург, Німеччина), де перебував до квітня 1945 р. (Міщанин В., 2019, с. 766). Відомо, що через тридцять років після завершення війни він так і не отримав звання заслуженого майстра народної творчості УРСР лише тому, що був депортований до Німеччини (Галян Г., 2019, с. 224).

Серед тих, кого вивезли на примусові роботи до Німеччини, була й Варвара Шиян (1925–?) – малювальниця, майстриня глиняної іграшки. 1943 р. вона та її сестра Мотрона (1922–2014) разом із багатьма іншими мешканцями Опішні, потрапили до німецького міста Дюссельдорф, де й перебувала до кінця 1945 року²¹. Сини гончаря Корнія Підгребельного (1897–1991), майбутні працівники артілі «Художній керамік» – Іван (1925–2009), Микола (1927–2009) та Гаврило (1930–1999) – працювали в господаря Фрідріха Вінзельберга у с. Ронетек Остенбурзького району²².

Остарбайтерами в період німецької окупації України стали й опішнянські гончарі Семен Яценко (1926–?) (Міщанин В., 2019, с. 808) та Григорій Киричок (1926–1998)²³. Подібна доля спіткала й майстриню глиняної іграшки Любов Маслак (1924–1995). Упродовж 1943–1945 рр. вона була на примусових роботах у Німеччині: працювала на господарів, які лояльно до неї ставилися, дарували подарунки на свята, добре годували. Любов Маслак повернулася до Опішні 1946 р., оскільки тривалий час перебувала в лікарні з осколковим пораненням у груди, отриманим унаслідок радянського бомбардування території Німеччини²⁴.

Насильно була вивезена до нацистської Німеччини й опішнянська іграшкарка Ганна Грипич (1925–2011) (Метка Л., 2019, с. 144, 150). 1946 р. вона повернулася до селища дуже хворою і ще майже рік нездужала. На початку 1990-х рр. унаслідок того, що Німеччина почала здійснювати гуманітарні виплати колишнім примусовим робітникам Третього рейху, майстриня отримала компенсацію та розділила її порівну між усіма родичами, оскільки власної сім'ї не мала²⁵.

²⁰ Приватний архів Олени Клименко. Опішне, Полтавщина. 13. 07. 1987.

²¹ Приватний архів Олени Клименко. Опішне, Полтавщина. 9. 08. 1993, 29. 09. 2000; НАУГ НМЗУГ. Ф. 1. Оп. 7. Од. зб. 212. Арк. 2–3.

²² НАУГ НМЗУГ. Ф. 1. Оп. 7. Од. зб. 237. Арк. 2. Найбільш імовірно йдеться про с. Реннебек округу Остербург (Альтмарк) – О. К.

²³ НАУГ НМЗУГ. Ф. 33. Оп. 1. Од. зб. 5. Арк. 3.

²⁴ Приватний архів авторки. Опішне, Полтавщина. 31. 01. 2025.

²⁵ НАУГ НМЗУГ. Ф. 1. Оп. 7. Од. зб. 206. Арк. 3.

Малювальниця Любов Острянин (1922–2016) восени 1942 р. разом з іншими дівчатами була примусово вивезена окупантами на господарські роботи до Відня (Австрія), де працювала на військовій фабриці з виготовлення електроапаратури Siemens (Міщанин В., 2013, с. 442). У 1943 р. її було направлено на пропагандистські двомісячні курси до Берліна, після чого вона повернулася до роботи на фабриці, де мала завдання розповідати співвітчизникам про «райське життя» німецького населення, про добрі наміри армії та про свавілля радянської влади. 9 квітня 1945 р. Любов Острянин разом з іншими депортованими була звільнена й повернулася на батьківщину. Але на цьому її поневіряння не закінчилися. Хоча зі свідчень співтаборників майстрині відомо, що ніякої агітації на користь окупаційної влади Любов Острянин не вела, її все одно було заарештовано за антирадянську пропаганду. Упродовж наступних двадцяти років їй довелося «відчути гостинність» уже радянських таборів (Міщанин В., 2013, с. 443–469).

Після примусового вивезення до Німеччини та повернення в Україну долі гончарів і малювальниць склалися по-різному. Когось перемолола тоталітарна машина, хтось спокійно працював на гончарних підприємствах до самої старості, а дехто здобув заслужене визнання, отримавши державні нагороди.

Під час німецької окупації деякі гончарі, яких за віком не мобілізували до радянської армії, працювали вдома як кустарі. Нова тимчасова влада не здійснювала ніяких переслідувань та утисків щодо їхньої приватної виробничої діяльності. Відома опішнянська гончарка Олександра Селюченко (1921–1987) згадувала, що в цей період вони з матір'ю ліпили іграшку, а батько випалював. Щоб якось вижити, майстриня ходила з виробами по хуторах і селах та обмінювала їх на продукти (Сморж Л., 2004, с. 50). Натомість гончарі Василь Омеляненко (1925–2021) та його брат Петро (1930–2010) у період окупації іграшки майже не виготовляли, бо збувати їх було нелегко (Метка Л., 2024, с. 42). Зі спогадів Василя Омеляненка відомо, що в той час опішнянські майстри виготовляли переважно різний посуд на гончарному крузі, бо через спричинену німцями розруху промисловості на нього був неабиякий попит (Качкан В., 1994, с. 156).

З приходом нацистських окупантів на Полтавщині помітно змінилася й релігійна ситуація. Намагаючись завоювати прихильність місцевого населення, гітлерівці не перешкоджали відродженню Української Православної Церкви, яка в 1930-х рр. зазнала утисків з боку радянської влади. Опішнянський гончар Олександр Багрій (1896–1961) на замовлення вірян виготовив скульптурні зображення Ісуса Христа та Божої Матері, які відливав у гіпсових формах. Розмальовував теракоту олійними фарбами гончар і художник Терентій Наливайко (1899–1979) (Ханко В., 2014, с. 97). Глиняні фігури Ісуса Христа великого розміру (до 1 м висотою) створював і сам Терентій Наливайко. Окрім цього, художник намалював біблійні образи для Покровської церкви в Опішні (Ханко В., 2015, с. 75).

Деякі працівники гончарних підприємств Опішні були вимушені перекваліфікуватися, щоб вижити в нелегкі часи окупації. Зокрема, відома опішнянська малювальниця Мотрона Назарчук (1911–2008) працювала в колгоспі разом з іншими робітниками заводу на збиранні та обмолоті збіжжя, а потім у заготконторі на сушінні овочів (цибулі, моркви, буряків) для фронту (Міщанин В., 2019, с. 288).

Отже, німецько-радянська війна стала найбільшим збройним конфліктом ХХ століття й трагічною подією для мільйонів цивільних осіб, серед яких були й гончарі. У статті вперше здійснено спробу систематизувати відомості про повсякденне життя опішнянських майстрів гончарної справи.

За результатами дослідження вдалося встановити, що більшість місцевих майстрів захищала свою країну в складі Червоної армії. Вони проявляли неабияку мужність та відвагу як учасники війни, хоча й багато хто з них додому не повернувся. Аналіз долі гончарів, які потрапили в німецький полон або були вивезені на примусові роботи до Німеччини, відображає всю трагічність війни і водночас стійкість їхнього духу.

Важливим аспектом дослідження є життя гончарів в окупації. У цих умовах здобутий фах та відпрацьовані навички позитивно впливали на їхнє повсякдення. Німецька окупаційна влада не зупиняла роботу керамічних підприємств, а навпаки – користувалася їхньою продукцією. Постраждали від важких воєнних умов побут так само потребував найпростіших гончарних виробів, особливо посуду. Через це повсякдення багатьох опішнянських гончарів супроводжувалося відносно стабільною трудовою діяльністю. Вагомою була й роль колективних зусиль у збереженні гончарства під час окупації. Попри жорсткі умови, гончарі продовжували працювати, піклуючись один про одного й подеколи навіть рятуючи життя інших майстрів. Саме організація навчання гончарній справі на виробництві з наступним працевлаштуванням врятувала десятки молодих хлопців і дівчат від примусового вивезення до Німеччини.

Так, дослідження демонструє важливість володіння професійними навичками для повсякденного життя опішнянських гончарів, хоча вони і не були гарантією особливих привілеїв. У період німецько-радянської війни вони змогли не просто захистити Батьківщину та вижити, а й зберегти місцеві традиції гончарного ремесла для наступних поколінь.

Список літератури

1. Галян Г., 2019. Спомин про майстра (Василь Біляк). *Українська керамологія: Національний науковий щорічник. За рік 2008: Персоналії української керамології*. Опішне. 214–224.
2. Качкан В., 1994. *Жива глина: Мандрівка в минуле та сьогоднішнє Опішного*. Опішне.
3. Мельтюхов М., 2008. *Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1939–1941. Москва: Вече*. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://militera.lib.ru/research/meltyukhov/10.html> (06. 02. 2025).
4. Метка Л., 2019. *Гончарство Опішного в іменах його майстрів*. Опішне.
5. Метка Л., 2024. *Лауреати Національної премії України імені Тараса Шевченка: гончар Василь Омеляненко*. Опішне.
6. Міщанин В., 2021. Листи з сорок першого (фронтові трикутники опішненського гончаря Івана Сердюка до своєї сім'ї). *Українська керамологія: національний науковий щорічник. За рік 2016: Персоналії українського гончарства*. Опішне. 586–593.
7. Міщанин В., 2019. *Мотрона Назарчук: Життя і творчість*. Опішне.
8. Міщанин В., 2013. *Репресивні заходи радянського тоталітарного режиму в галузі традиційного гончарства України (1930-ті – 1950-ті роки)*. Полтава.
9. Пошивайло С., 2021. Спогади про гончаря Терентія Дяченка (1907–1977). *Українська керамологія: національний науковий щорічник. За рік 2016: Персоналії українського гончарства*. Опішне. 305–312.
10. Рибченко Л., 2010. *Радянські військові мобілізації на території України у 1941–1945 роках. Друга світова війна: погляд з XXI століття. Історичні нариси. Кн. 1*. Київ.
11. Сморг Л., 2005. *Гончарівна (одержима керамікою)*. Опішне.
12. Ханко В., 2014. *Енциклопедія мистецтва Полтавщини*. Т. 1. Полтава.
13. Ханко В., 2015. *Енциклопедія мистецтва Полтавщини*. Т. 2. Полтава.
14. Чечель Ж., 2014. *Лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка Іван Білик. Народознавчі зошити. Серія мистецтвознавча. № 5*. Львів. 849–851.
15. Яценко О., 2021. Опішненські гончарі – брати Сердюки (пронизані гончарством долі). *Українська керамологія: національний науковий щорічник. За рік 2016: Персоналії українського гончарства*. Опішне. 543–552.

Olha Kulbaka

EVERYDAY LIFE OF OPISHNYAN POTTERS DURING THE GERMAN-SOVIET WAR (1941–1945)

The article presents a comprehensive analysis and systematization of information about the features of the everyday and professional life of the potters of Opishnya during the German-Soviet war. The prevailing research methods are comparative-historical (identification and comparison of the fate and career paths of different people during one chronological period), structural-functional analysis (formation and categorization

of the selected chronology into different stages: mobilization, participation in active hostilities, life under occupation), diachronic-synchronic method (consideration of the period in its connection with modernity).

The article, based on archival materials of the National Archive of Ukrainian Pottery of the National Museum-Reserve of Ukrainian Pottery, research by leading Ukrainian ceramists, and memoirs of former workers of the artels, analyses the features of the everyday life of potters of one of the largest pottery centers of Ukraine – the village of Opishnia (Poltava region) – during the German-Soviet war, and also highlights their role in the development of Ukrainian culture, the preservation of the traditions of the pottery craft in the conditions of the armed conflict. The study shows that, despite numerous trials, the masters continued their professional activities or resumed them immediately after the end of the occupation, demonstrating fortitude and devotion to the traditional craft and folk art.

The article's coverage of the everyday life of the Opishnia potters during the German-Soviet war not only emphasizes the historical significance of pottery, but also demonstrates its importance for preserving the national identity of Ukrainians. In the modern context, the example of preserving this industry even in the most difficult conditions of military aggression is an important experience for rethinking and adapting to the difficult modern everyday life in the conditions of the racist war against Ukraine.

Key words: potters, German-Soviet war, mobilization, Opishnya, Ostarbeiter, everyday life, craft practice, traditional pottery, Ukrainian SSR.

References

1. Halian H., 2019. Spomyn pro maistra (Vasyl Biliak) [Memory of the Master (Vasyl Bilyak)]. *Ukrainska keramolohiia: Natsionalnyi naukovyi shchorichnyk. Za rik 2008: Personalii ukrainskoi keramolohii*. Opishne. 214–224. (In Ukrainian).
2. Kachkan V., 1994. *Zhyva hlyna: Mandrivka v mynule ta sohodnishnie Opishnoho* [Living Clay: A Journey into the Past and Present of Opishne]. Opishne. (In Ukrainian).
3. Meltyukhov M., 2008. *Upushchennyi shans Stalina. Sovetskij Sojuz i bor'ba za Evropu: 1939–1941. Moskva: Veche. [Stalin's lost chance, the fight for Europe, 1939–1941, (documents, facts, judgments)]*. [Online]: Available from: <https://militera.lib.ru/research/meltyukhov/10.html> (Accessed: 06.02.2025). (In Russian).
4. Metka L., 2019. *Honcharstvo Opishnoho v imenakh yoho maistriv* [The pottery of Opishne is in the names of its masters]. Opishne. (In Ukrainian).
5. Metka L., 2024. *Laureaty Natsionalnoi premii Ukrainy imeni Tarasa Shevchenka: honchar Vasyl Omelianenko* [Laureates of the Taras Shevchenko National Prize of Ukraine: potter Vasyl Omelyanenko]. Opishne. (In Ukrainian).
6. Mishchanyn V., 2021. *Lysty z sorok pershoho (frontovi trykutnyky opishnenskoho honcharia Ivana Serdiuka do svoiei simi)* [Letters from 1941 (front triangles of Opishne potter Ivan Serdyuk to his family)]. *Ukrainska keramolohiia: natsionalnyi naukovyi shchorichnyk. Za rik 2016: Personalii ukrainskoho honcharstva*. Opishne. 586–593. (In Ukrainian).
7. Mishchanyn V., 2019. *Motrona Nazarchuk: Zhyttia i tvorchist* [Motrona Nazarchuk: Life and creativity work]. Opishne. (In Ukrainian).
8. Mishchanyn V., 2013. *Represywni zachody radianskoho totalitarnoho rezhymu v haluzi tradytsiinoho honcharstva Ukrainy (1930-ti – 1950-ti roky)* [The Repressive Actions of the Soviet Totalitarian Regime in the field of the Traditional pottery of Ukraine (the 1930s – the 1950s)]. Poltava. (In Ukrainian).
9. Poshyvailo S., 2021. *Spohady pro honcharia Terentii Diachenka (1907–1977)* [Memories of the potter Terentiy Dyachenko (1907–1977)]. *Ukrainska keramolohiia: natsionalnyi naukovyi shchorichnyk. Za rik 2016: Personalii ukrainskoho honcharstva*. Opishne. 305–312. (In Ukrainian).
10. Rybchenko L., 2010. *Radianski viiskovi mobilizatsii na terytorii Ukrainy u 1941–1945 rokakh. Druha svitova viina: pohliad z KhKhI stolittia. Istorychni narysy. Kn. 1* [Soviet military mobilizations on the territory of Ukraine in 1941–1945. World War II: a view from the 21st century. Historical essays: in 2 volumes. Vol. 1]. Kyiv. (In Ukrainian).
11. Smorz L., 2005. *Honcharivna (oderzhyma keramikoju)* [Goncharivna (obsessed with ceramics)]. Opishne. (In Ukrainian).
12. Khanko V., 2014. *Entsyklopediia mystetstva Poltavshchyny. T. 1* [Encyclopedia of the Art of Poltava Region: in 2 volumes. Vol. 1]. Poltava. (In Ukrainian).
13. Khanko V., 2015. *Entsyklopediia mystetstva Poltavshchyny. T. 2*. [Encyclopedia of the Art of Poltava Region: in 2 volumes. Vol. 2]. Poltava. (In Ukrainian).

14. Chechel Zh., 2014. Laureat Derzhavnoi premii Ukrainy imeni Tarasa Shevchenka Ivan Bilyk [Ivan Bilyk, laureate of Taras Shevchenko State prize of Ukraine]. *Narodoznavchi zoshyty. Seriiia mystetstvoznava. № 5* Lviv. 849–851. (In Ukrainian).

15. Yatsenko O., 2021. Opishnenski honchari – braty Serdiuky (pronyzani honcharstvom doli) [Opishne potters – the Serdyuk brothers (destinies permeated with pottery craft)]. *Ukrainska keramolohiia: natsionalnyi naukovyi shchorichnyk. Za rik 2016: Personalii ukrainskoho honcharstva*. 543–552. (In Ukrainian).